

BAG'ISHLOV JANRI TARAQQIYOTI VA VAZN XUSUSIYATLARI

Xo'jamova Rohatoy

Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 21.76A-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola o'zbek adabiyotida bag'ishlov janrining barmoq vazni doirasidagi taraqqiyoti va estetik o'ziga xosliklarini o'rganishga bag'ishlangan. Bag'ishlovlar janri shoirlar ijodida qanday ahamiyat kasb etgani, mazmun va shakl o'zgarishlari, shuningdek, bu janrda yozilgan eng yaxshi namunalardan tahliliy misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Bag'ishlov janri, barmoq vazni, she'riyat, Zulfiya, Rauf Parfi, G'afur G'ulom, estetik xususiyatlar.

Asosiy qism: Bag'ishlov (arabcha "bag'ish" - "berish", "yoqish" degan ma'noni anglatadi) janri o'zbek adabiyotida, ayniqsa, klassik va xalq og'zaki ijodida keng tarqalgan. Bag'ishlovlar, odatda, biror shaxsni, holatni yoki hodisani maqtash va ulug'lash maqsadida yaratiladi. Bunday asarlar ko'pincha she'riy shaklda bo'lib, ko'zlangan obyektning yaxshi tomonlarini tasvirlaydi, shuningdek, uning ijobiy xususiyatlarini chuqur ifodalaydi.

Zamonaviy O'zbek adabiyotida bag'ishlov janri ko'proq shaxsiy tajribalar, his-tuyg'ular va ijtimoiy masalalarni yoritishga qaratilgan. Shu bilan birga, bag'ishlovda shakl va mazmun o'zgarishi jarayoni davom etgan. Bag'ishlovda ishlatilgan uslublar va tildagi yangiliklar bu janrning rivojlanishiga olib keldi.

Bag'ishlov janrida vazn va ritm, asar mazmuni bilan uyg'unlashib, uning estetik jihatlarini yaratadi. O'zbek adabiyotida bag'ishlov asarlarida ko'plab vaznlar ishlatilgan. Bag'ishlovlarda ishlatilgan vazn va ritm o'quvchiga yoki tinglovchiga ijodkor ko'zlagan ma'lum kayfiyatni etkazishga yordam beradi.

XX asrda bag'ishlov janrida yangi vazn shakllari paydo bo'ldi. O'zbek adabiyotining zamonaviy namunalari, ayniqsa, shoirlar tomonidan bag'ishlov asarlarini yaratishda yangi ritm va vazn shakllarini qo'llashgan. Bu esa bag'ishlov janrining yangi shakllarini yaratishga imkon berdi. Ayniqsa, erkin vaznning she'riyatga kirib kelishi bu masalaga ijobiy bo'yog'lar olib kirdi.

O'zbek adabiyotida bag'ishlovda ishlatiladigan til va uslublar o'ziga xos bo'lib, ularni tahlil qilish orqali bu janrning o'ziga xos xususiyatlari ko'rinadi. Bag'ishlovda ko'pincha oddiy va aniq til ishlatiladi, biroq ba'zan murakkab tasvirlar, metaforalardan foydalaniladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, bag'ishlov asarlarida so'z san'ati, musiqiy ritm va sintaksis o'yinlari keng qo'llaniladi. Bu til va uslublar bag'ishlovning mazmuni bilan uzviy bog'langan va uning estetik jihatlarini boyitgan.

«ILM-FAN FIDOYISI»

ILMIY-AMALIY KO'RIK TANLOVI

Bag'ishlov janrida ko'plab ijtimoiy va siyosiy masalalar ko'tarilgan. O'zbek adabiyotida bag'ishlov asarlari ko'pincha ijtimoiy adolat, inson huquqlari va axloqiy qadriyatlar masalasini muhokama qiladi. XX asrda, ayniqsa, adabiyotda bag'ishlovning o'zi siyosiy bir vosita sifatida ishlatilgan, ayni paytda esa adabiy erkinlikni ifodalash uchun ham foydalanilgan.

Bag'ishlovlar ko'pincha:

Buyuk shaxslarni (masalan, hukmdorlarni, sarkardalarni, shoirlarni) maqtash;

Muayyan voqea yoki hodisalarni ulug'lash;

Mahalliy urf-odatlar, an'analar yoki tabiatni madh etish uchun yoziladi.

XIX asrda va XX asrning boshlarida bag'ishlov janri ijtimoiy masalalarga, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarga qaratilgan. Masalan, Amir Temur va Bobur kabi tarixiy shaxslar va ular haqida yozilgan bag'ishlovlar ijtimoiy adolat, xalqqa xizmat qilish va boshqa yuksak axloqiy qadriyatlarni yoritgan.

O'zbek adabiyotida qadimdan buyuk shaxslarni, azizlarni yoki muayyan hodisalarni sharaflash uchun qo'llanilgan. Janrning rivoji shaxsiy kechinmalarni ijtimoiy va milliy masalalar bilan birlashtirish orqali o'ziga xos badiiy ko'rinish kasb etdi. Bag'ishlov janrining barmoq vaznida rivojlanganligi uning xalqona ifoda shakliga yaqin ekanligini ko'rsatadi. Zulfiya, Rauf Parfi va G'afur G'ulom kabi shoirlarning ijodida bu janr yuksak estetik darajaga yetdi.

Bag'ishlov janri o'zbek she'riyatida qadimiy ildizlarga ega bo'lib, dastlabki namunalari dostonlar va madhiyalar orqali shakllangan. Zamonaviy davrda bu janr shaxsiy, ijtimoiy va milliy mavzularni qamrab oldi. Uning vazn xususiyatlari ham rivojlanib bormoqda.

Bag'ishlovlar barmoq vazni orqali lirizm va samimiyat bilan uyg'unlashadi. Misol tariqasida, G'afur G'ulomning urushda vafot etgan o'g'li Jo'raxonga atab bitilgan "Sog'inish" she'ridan quyidagi misralarni keltirish mumkin:

"Uzilgan bir kiprik abad yo'qolmas,

Shunchalar mustahkam xonai xurshid."

Bu misralarda barmoq vazni she'r ohangini kuchaytiradi va hissiy ta'sirini oshiradi. Bag'ishlov janri tuzilishiga xos bo'lgan poetik xususiyatlar uning estetik jozibasini oshiradi. Shoirlar bu janrda o'z shaxsiy his-tuyg'ularini badiiy mezonlarga mos ravishda yoritib, o'z o'quvchilariga yaqinlashadilar. Falsafiy jihatdan chuqur ma'nolarni ifodalab, o'quvchini o'yga toldiradi.

She'rning quyidagi misralari milliy g'urur va shaxsiy kechinmalarni badiiy uyg'unlikda ifoda etadi:

"Zo'r karvon yo'lida yetim bo'tadek,

Intizor ko'zlarda halqa-halqa yosh.

Eng kichik zarradan Yupitergacha,

O'zing murabbiysan, xabar ber, Quyosh!"

Bu misralarda bag'ishlov janri falsafiy o'lchovlar bilan boyitiladi. She'rdagi ohangdorlik hamda o'ziga xos oqim o'qishlilikni oshiradi.

She'riyatda butunlay intim, sevgi-muhabbat mavzusiga o'tgan, oshiqlik munosabatlariga bag'ishlangan she'rlar ham uchraydi. Misol tariqasida, Zulfiya o'z turmush o'rtog'i Hamid Olimjonga bag'ishlagan she'rlarida sevgining samimiy va jo'shqin ifodalarini namoyon etadi:

"Shu kunlarda bahorga zorman,
Navjuvonlik o'ti tanda yo'q.
Kuz singari za'far ruxsorman,
Mevalar ham shoxlardan uzuq."

Bu misralar orqali shoiraga xos barmoq vaznining aniqligi va his-tuyg'ulardagi go'zallik ifoda etiladi. "Bahorga zorlik" esa vafot etgan yorga nisbatan zoriqishga mos keladi. Keyingi misrada esa:

Shu kunlarda bahorga zorman,
Tanxastalik ezadi ruhim.
Tanho emas, qatorda borman,
Yana neni izlaydi suqim?

Tanxastalik okazzional so'zi ruhning ezishi orqali shoira ruhiy holati ifodasiga badiiy bo'yoq olib kiradi. Vazn jihatidan ham ohangga to'liq mos kelib, musiqiylik keltirib chiqaradi. Umuman olganda, bag'ishlov janrining barmoq vazni asosida rivojlanganligi uning xalqona ifoda uslubiga yaqinligini anglatadi. Bu vazn she'riy tizimning oddiy va ravon shaklini ta'minlab, o'quvchini tuyg'ular va obrazlarga oshno qiladi. Zulfiya o'zining Hamid Olimjonga bag'ishlagan yana bir she'rida barmoq vaznining kuchini mohirlik bilan namoyon etadi:

Qancha sevar eding, bag'rim, bahorni,
O'rik gullarining eding maftuni.
Har uyg'ongan kurtak, hayot bergan kabi
Ko'zlaringga surtib o'parding uni.

Tasvirda shoira o'z yorini xotirlab, ravonlik bilan tasvirlar ekan, uning bahor fasliga nisbatan muhabbati ifodasi estetik tasvirini yuksak darajada ifodalaydi. Keyingi misralarga o'tar ekan:

Mana qimmatligim, yana bahor kelib,
Seni izlab yurdi, kezdi sarsari.
Qishning yoqasidan tutib so'radi seni,
Ul ham yosh to'kdi-yu, chekildi nari.

Vafot etgan yor endi yo'qligidan o'kinish, u suygan fasl uni topa bilmay sarson ekanligi ifodasi o'quvchini o'yga toldiradi. Qish va bahorning jonlantirilishi esa dalillash san'atining namunasiga misol bo'ladi.

Bag'ishlov janridagi she'rlar nafaqat shaxsiy hissiyotlarni, balki milliy uyg'onish va xalqparvarlik g'oyalarini ham o'z ichiga oldi. Masalan, bu jihat Rauf Parfi she'rlarida

«ILM-FAN FIDOYISI»

ILMIY-AMALIY KO'RIK TANLOVI

yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoir "Ona Turkiston" she'rida Vatanga bo'lgan cheksiz sevgisini yoritadi. She'r shunday boshlanadi:

Xotiramning qa'r-qa'rida ta'rix
Doim so'zlab turar ezgin hikoya.
Tutqin qush singari qolurman g'arib
Ruhimga bulutlar tashlaydir soya.

Tarixning ezgin hikoya so'zlashi, qaro bulutlar shoir ko'nglini mubxam qili shi tasviri o'qirmanni ham tushkun kayfiyatga olib kiradi.

Bot-bot xayolimdan chekindi mubham,
Fikrimdan yulqindi Vatan qorasi.
Olisda miltirab so'nayotgan sha'm
Ko'hna hasratimning mash'um yarasi.

Keyingi misra tasviri esa Vatan boshiga tushgan dardlardan miltirab so'nayotgani, bu shoirga "ko'hna hasrat yarasi" ni eslatib, yanada og'riq keltiradi. Keyingi yana bir misrada:

Oh, Ona Turkiston, kuylayin yonib,
Dunyo jur'atini berding qo'linga.
Men endi angladim turkiy dunyoni,
Mana men, tayyorman endi o'linga.

Shoir bu misralarda bag'ishlov janriga ijtimoiy ahamiyat yuklab, xalqning yuragini larzaga soluvchi so'zlar bilan murojaat qiladi. U Vatani uchun, g'oyasi uchun hatto jonidan kechmoqqa tayyor. She'rning yakuni esa qat'iy qaror bilan tugab:

«Ishq so'zidan kuydi bulbul maskani»,
Til bilan kuylanmas ona-Vatanim,
Men seni kuylamak istayman faqat.

Zamonaviy she'riyatda bag'ishlovlar milliy qadriyatlarni ifodalash va shaxsiy his-tuyg'ularni badiiy tarzda yoritish vositasi sifatida ham xizmat qilmoqda. Rauf Parfining "Siyovush faryodi" she'rida insoniy qadr-qimmat, adolat va erkinlik masalalari aks etadi. She'r epigrafi sifatida Abdurauf Fitratning "Abulfayzxon" dramasidan olingan "Ey qora yurakli boyqush, senga qolg'an Vayronani qutlamak uchun keldim" iqtibosi tanlanadi. She'r:

Ey sen, so'qir quvva', ey sen chirkin taxt,
Tug'dirgan tuxmingning oqini ichding.
Maqtulning, oltunning faryodi bir baxt,
Quturgan nafsingning zanjirin yechding.

tarzida yuqori nuqtadan boshlanib, hukmfirmo taxtga, hokimiyatga bo'lgan muxabbatga nisbatan cheksiz nafrat tuyg'usini alangalatadi. Keyingi misralarda:

Qalamdan o'ch olding, So'zini o'yding,
Sening qo'lingdami oyning ajali?!
Otaning tiyg'i-la o'g'ilni so'yding,

Sanchildi otaga o'g'il xanjari.

Shoir bag'ishlov orqali ijtimoiy muammolarni ochib beradi, bu esa janrni yangi qirralar bilan boyitadi. Unda sobiq tuzum davrida ota va o'g'ilning bir-biriga qarshi qo'yilganiga ham, asrlar davomida davom etgan taxt uchun kurashda otasini ham ayamagan Abdulatif yoki Afrosiyob taqdirlariga ham ishora bor. Bu kabi ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi bag'ishlovlar janr imkoniyatlari haqidagi tasavvurlarni kengaytib, she'rlarga yangicha nuqtai nazardan qarashga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, bag'ishlov janri o'zbek she'riyatining yorqin sahifalaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi xalqning estetik didini boyitib kelmoqda. Ushbu janrda yozilgan asarlar xalqparvarlik, insoniylik va badiiy go'zallikni birlashtirgan. Zulfiya, Rauf Parfi va G'afur G'ulom kabi shoirlar ijodida bag'ishlov janri yangi qirralar kasb etdi. Barmoq vazni esa ushbu janrning estetik qudratini oshirishga xizmat qilmoqda. Hozirgi kunda ham yosh shoirlar tomonidan bitilayotgan bag'ishlovlar janrni boyitib borayotgani ularni o'rganish va tadqiqot obyektlariga aylantirish dolzarb ekanligining isbotidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nurmuhammedov M., Adabiyot nazariyasi, Toshkent: Fan, 1979.
2. Karimov N., O'zbek adabiyotida janrlar tipologiyasi, Toshkent: Fan, 1983.
3. G'ofur G'ulom, Sharqdan kelgan qizlar (Toshkent: Yozuvchi, 1956).
4. Zulfiya, Yurakning qo'shiqlari (Toshkent: Yosh Gvardiya, 1957)
5. Parfi R., Siyovush Faryodi, Toshkent: G'. G'ulom nashriyoti, 1995.
6. Qodirov V.A., Hozirgi zamon o'zbek poetikasining ayrim xususiyatlari, 1993.
7. Xurshid Davron kutubxonasi internet sayti.
8. Ziyo.net portali.